

УДК 342.241

Олійник В. С.,

кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

РЕСПУБЛІКАНСЬКА ФОРМА ПРАВЛІННЯ: ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено аналізу республіканської форми правління. Головною ознакою республіки, яка відрізняє її від монархії, є те, що в ній найвищі органи публічної державної влади обираються народом на певний строк.

Визначено юридичні ознаки республіки. Головним критерієм щодо виокремлення взагалі сучасних форм правління та різновидів республіканської форми правління є відносини парламенту, глави держави та уряду. Республіканська форма правління поділяється на президентську, парламентську і змішану (парламентсько-президентська, президентсько-парламентська).

Розкрито особливості форми правління в Україні, визначено її недоліки та шляхи їх подолання.

Ключові слова: республіка, монархія, президентська республіка, змішана республіка, парламентська республіка, президент, уряд, парламент.

Постановка проблеми. На сьогодні Україна знаходиться у стані політичної, економічної і соціальної кризи. Однією з основних причин політичної кризи є недовіра населення до органів державної влади. Як один із шляхів виходу з цієї ситуації деякі науковці та експерти називають зміну форми правління в Україні. У цій статті ми розглянули республіканську форму правління, проаналізували особливості існуючої нині на Україні змішаної республіки та її недоліки а також запропонували шляхи їх подолання, що, сподіваємося, допоможе знайти вихід з того стану, який існує на цей момент у нашій державі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У контексті досліджуваної проблеми окремі її аспекти аналізувалися у працях таких учених, як: О. Зазнаєв, С. Бостан, О. Зайчук, М. Кельман, В. Котюк, С. Серьогіна, М. Орзіх, О. Скакун, В. Протасова, О. Харченко тощо; авторитетних американських політологів: Х.Дж. Лінца, М.С. Шугарта, Дж. Кері, Дж. Сарторі, Е. Хейвуда; фахівців з конституційного права зарубіжних країн: В. Сорокіна, А. Георгіци, В. Ріяки, В. Шаповала, М. Баглая, В.Чиркіна та ін.

Формулювання мети. З'ясувати основні критерії визначення республіканської форми правління, основні види республік та їх ознаки; розкрити особливості та недоліки існуючої на цей час в Україні форми правління; запропонувати висновки та рекомендації.

Виклад основного матеріалу. Республіка є домінантною формою державного правління у світі. Із понад 200 існуючих нині держав близько 160 перейшли до демократичної республіканської форми правління. Головною ознакою республіки, яка відрізняє її від монархії, є те, що в ній найвищі органи публічної державної влади обираються народом на певний строк. Вони підзвітні й підконтрольні народові, виконують свої повноваження на підставі конституції та інших законів і у разі протиправної діяльності несуть різні види юридичної, політичної, а також моральної відповідальності [7, с. 25].

Виділяють такі юридичні ознаки республіки: а) обмеження влади вищих органів державної влади строком, закріпленим у конституційних законах; б) виборність і періодична змінюваність складу вищого органу законодавчої влади та глави держави (президента); в) відповідальність глави держави; г) верховенство актів, які видаються вищим представницьким законодавчим органом країни [13, с. 88].

Протасова В. Є. визначає два підходи до класифікації республіканської форми державного правління. У межах першого об'єкт дослідження становлять розвинені державно-правові системи, яким властиві ознаки сучасних демократичних правових держав. Прихильники цього підходу виокремлюють певний набір базових юридичних ознак і на їх підставі доходять висновку про різновид форми державного правління конкретної республіки. Кількісний набір їх нечисленний, обмежена і кількість форм: президентські, парламентські й змішані (парламентсько-президентські та президентсько-парламентські) республіки. Відмінності ж в організації державної влади певної країни прихильниками цієї позиції сприймаються, скоріше, як виняток [10, с. 27].

Враховуючи те, що серед науковців немає єдиної точки зору щодо визначення різновидів республік, на перше місце виходить

питання встановлення сукупності класифікаційних критеріїв, на основі яких виділяються різновиди республіки.

Головним критерієм щодо виокремлення взагалі сучасних форм правління та різновидів республіканської форми правління є відносини парламенту, глави держави та уряду. Такий підхід обґрунтований не лише теоретико-історичними аргументами, а й практично-політичними (інструментальними), що дає змогу визначитися щодо ефективності державного керівництва, дієвості державного механізму, оптимального співвідношення держави з громадянським суспільством, людиною, що особливо важливо в умовах визнання людини найвищою соціальною цінністю та оцінки діяльності держави саме під таким кутом зору [8, с. 73].

Так, В. Є. Протасова під час класифікації республіканської форми державного правління вважає конститутивними такі критерії: а) поділ державної влади; б) модель компетенційної взаємодії, врівноваження й обмеження між вищими органами законодавчої, виконавчої влади і главою держави, яка, зокрема, передбачає певний ступінь впливу останнього і законодавчої влади через засоби й порядок формування й відповідальності на виконавчу владу; в) спосіб обрання глави держави (парламентський або позапарламентський). Зміст другого критерію відбиває поняття «система (механізм) стримувань і противаг», яке традиційно вважається складником теорії поділу державної влади. Оскільки ця система іноді розуміється як окремий принцип організації державно-владних інститутів, доцільно визначити її як окремий класифікаційний критерій [10, с. 26].

Петришин О. та Сergyogina С. також вважають, що головним для визначення тієї чи іншої форми правління як президентської, парламентської чи напівпрезидентської республіки є особливості відносин у системі «президент – парламент – уряд», насамперед – хто (президент чи парламент) формує уряд і перед яким із зазначених органів він відповідає [11, с. 57].

Класична доктрина конституційного права, прихильниками якої є ми, класифікує республіканську форму правління на президентську, парламентську і змішану (парламентсько-президентська, президентсько-парламентська). Вважаємо, що ця класифіка-

ція є найбільш характерним відображенням політико-правових реалій сьогодення при виділенні різних типів сучасних республік.

Варто зазначити те, що у XIX–XX ст. виникло декілька типів і видів республіки: 1) класична республіка, яка має різні види: президентська, парламентарна і президентсько-парламентарна (змішана форма правління або напівпрезидентська). Назви значною мірою умовні, особливо «президентська республіка», оскільки в чистому вигляді таких республік майже не існує, за винятком тих, де вся фактична законодавча і виконавча влада сконцентрована в руках президента; 2) соціалістичні республіки: Паризька комуна, Радянська республіка, народно-демократична республіка, народна республіка; 3) інші види республік: ісламська, кооперативні, військові республіки тощо [4, с. 160]. Одні автори наполюгають на існуванні трьох типів (президентський, парламентський, напівпрезидентський), інші – п'яти типів (президентський, парламентський, президентсько-парламентський, прем'єрсько-президентський, асамблейно-незалежний) [2].

Під президентською республікою розуміється така республіка, в якій президент обирається всім населенням або колегією виборців. Він є главою держави, формує та очолює найвищу виконавчу владу, тобто уряд, і несе всю відповідальність за його діяльність [4, с. 160].

Сучасне конституційне право зарубіжних країн розрізняє такі різновиди президентської республіки: президентсько-монархічну, президентсько-партократичну, президентсько-мілітарну. Дійсно, на думку М. Орзіха, є така класифікація президентської форми правління, але ж її недолік у відсутності єдиного критерію, підстави запропонованої класифікації. Тут є елемент, що орієнтований на роль політичних партій або засіб утворення форми правління, насамперед державного режиму. У літературі всі ці форми об'єднуються у суперпрезидентську республіку.

Змішана республіка (президентсько-парламентська або парламентсько-президентська) посідає проміжне місце між президентською республікою і парламентарною. Характерними рисами змішаної республіки є такі:

- влада приблизно порівну поділена між президентом і парламентом;

- президент обирається, як правило, всенародно і виконує свої функції, а парламент – свої;
- президент і парламент спільно беруть участь у формуванні уряду (наприклад, президент пропонує кандидатури міністрів, а парламент затверджує їх);
- прем'єр-міністр виконує самостійну роль і є фактично другою після президента посадовою особою в країні;
- уряд несе відповідальність і перед президентом, і перед парламентом (президент може самостійно звільнити уряд, а парламент може виразити уряду вотум недовіри).

Прикладами змішаних республік можуть слугувати: Франція, Польща, Україна, Португалія, Фінляндія, Хорватія.

На практиці в змішаній республіці, незважаючи на значні повноваження парламенту, значну роль виконує президент (але не виняткову, як у класичній президентській республіці).

У структурно-інституціональній системі державної влади, побудованій на підставі «м'якого» («гнучкого», «часткового») її поділу, над урядовою владою домінує парламент, форми державного правління таких держав зазвичай іменують парламентськими [9, с. 52].

Парламентська форма правління передбачає наявність колегіального органу представницької влади (парламенту), колегіального органу виконавчої влади (уряду) та системи вищих судових органів. Державно-владні функції розподіляються між ними рівномірно. Уряд може успішно виконувати свої функції лише у тому випадку, коли користується довірою парламенту, несучи перед ним відповідальність. Політична відповідальність уряду перед парламентом – одна з найяскравіших ознак цієї форми правління [7, с. 26].

Конституція України 28 червня 1996 року закріпила модель змішаної республіки. Вона визначила Президента як главу держави. Це дає підстави говорити про нього як про уособлення держави й державної влади в цілому, а не якоїсь її гілки [6]. Відповідно до ст. 113 Конституції вищим органом виконавчої влади в Україні є Кабінет Міністрів.

Порядок його формування відповідає так званій позапарламентській моделі створення уряду, за якої провідна роль у цій справі належить Президентові, а не парламенту [6]. Гострі дискусії щодо

структури українського парламенту завершилися побудовою за новою Конституцією України однопалатної Верховної Ради.

Теорія конституціоналізму виходить з того, що для забезпечення розвитку громадянського суспільства, належного функціонування правової системи необхідна стабільність Конституції. Проте Конституція не може бути незмінною, якщо її приписи не дають можливості розкрити потенціал народовладдя і не можуть застосовуватися у практичному житті [5].

Істотні зміни у функціонуванні та співвідношенні гілок державної влади, які відбулися після прийняття Конституції України 1996 року, свідчать про певну еволюцію у бік парламентаризації системи державного управління.

Існуюча модель розподілення повноважень у державно-владному трикутнику «парламент – уряд – президент» в Україні відповідає засадам парламентсько-президентської республіки. Конституція України (статті 83 і 114) визначає, що коаліція депутатських фракцій вносить пропозиції щодо кандидатури Прем'єр-міністра Президенту України та кандидатур до складу уряду (крім Міністра оборони й Міністра закордонних справ). За поданням Президента Верховною Радою України призначаються Прем'єр-міністр, Міністр оборони й Міністр закордонних справ, а за поданням Прем'єр-міністра – інші члени Кабінету Міністрів України [3]. Як свідчить зарубіжний досвід побудови парламентсько-президентських республік, винятки для глав держав стосовно внесення кандидатур окремих членів уряду зазвичай не передбачаються. Частина 2 ст. 113 Конституції проголошує, що Кабінет Міністрів відповідальний перед Президентом і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією [3].

Проаналізувавши практики конституціоналізму країн колишнього СРСР, можна дійти висновку щодо існування різних форм обрання Президента: населенням країни шляхом прямого голосування (наприклад, в Україні, Російській Федерації, Білорусі, Вірменії, Казахстані, Литві); парламентом або колегією виборців (наприклад, в Естонії); парламентом шляхом таємного голосування (наприклад, в Молдові). Президент також обирається парламентом у багатьох країнах Європи (наприклад, в Угорщині, Іта-

лії). У Німеччині Федеральний Президент обирається Федеральними зборами, які складаються наполовину з членів Бундестагу і представників ландтагів.

За даними Бостана С. К., порівняльний аналіз конституційних моделей форм правління держав ЄС свідчить, що з 28 країн, що до нього входять, 15 мають парламентську форму правління, 12 – змішану республіканську і лише одна (Кіпр) – президентську зі своєю специфікою. Серед них, як ми бачимо, домінує парламентська форма правління [1, с. 34].

Критики сучасної української парламентсько-президентської форми правління небезпідставно зауважують, що на сьогодні в Україні фактично існує дві вертикалі влади – президентська та парламентська, які нерідко дублюють функції одне одного і вдаються до протистояння. Крім того, традиційно напередодні президентських виборів у країні в рази зростає політична та соціальна напруга. Треба об'єктивно зазначити, що не такою мірою, але й перед парламентськими також. Прихильники парламентської форми правління для України вважають, що з переходом країни на цю модель правління значно зменшиться витрата фінансових, економічних та політичних ресурсів на утримання президентської вертикалі та на виборчу президентську компанію і відповідно буде усунено один з факторів чергового соціально-політичного протистояння. Пріоритетними для країни будуть лише вибори до парламенту і після них подальшу долю країни буде визначати визначена народним волевиявленням парламентська більшість, яка і буде формувати уряд. На думку О. Петришина та С. Серьогіної, така модель передбачає високий рівень політичної та правової свідомості, міцну «політичну пам'ять» суспільства, що унеможливує відверте маніпулювання суспільною думкою з боку лідерів політичних партій. Вона передбачає роль глави держави не як керманіча, а насамперед як символа єдності нації, авторитетного гаранта неухильного дотримання всіма політичними гравцями вимог конституції. Нарешті, парламентарна республіка спирається на найголовніше – політично структурований представницький орган діє в умовах повної прозорості за чіткими, формалізованими юридичними процедурами [9, с. 58]. На перший погляд, ця система є ідеальною для держави. Але, як відомо, панацеї від усіх хво-

роб у світі не існує. І парламентська форма правління, як і всі інші, має низку недоліків. Недоліки парламентської системи, які так само як і недоліки президентської, є продовженням її переваг.

Нестійкість коаліцій у парламентських системах веде до зміни уряду, до нестійкості всієї політичної системи в цілому (характерний приклад цього дає Італія з її частими парламентськими кризами). У результаті необхідності витримування певної ідеологічної лінії в уряді може спостерігатися нестача прагматизму. Крім того, незрозуміло чи можливо на цей час і якщо так, то яким чином забезпечити перехід від діючої нині до нової форми правління. Для цього необхідне досить значне внесення змін до Конституції, що саме по собі може привести до серйозної та навіть небезпечної для держави політичної кризи.

Чи варто Україні встановити у себе таку форму правління? На думку С. К. Бостана, так, але в далекій перспективі [1, с. 34]. Сьогодні ж необхідно враховувати, що Україна є перехідною державою, якій властиві змішані (сегментарні) сутнісні і формальні ознаки. Це передбачає постановку завдань реформування тих чи інших інститутів держави, адекватних цим часовим реаліям. Запорукою ефективності означених перетворень є усвідомлення поетапності їх здійснення [1, с. 34].

Російський учений В. Сорокін стверджує, що мінімальний термін цих етапів – це тривалість життя трьох поколінь представників суспільства: старого, «проміжного» і нового, такого, що народилося в умовах нового конституційного ладу [11]. Бостан С. К. вважає, що сьогодні Україна перебуває на другому етапі, коли протягом ще «одного» покоління її форма державного правління має бути парламентсько-президентською [1, с. 34].

Висновки. Виходячи з вищевказаного можемо зробити такі висновки:

- Основними критеріями визначення республіканської форми правління є відносини парламенту, глави держави та уряду.

- Виходячи з цих критеріїв можна виділити три основні види республік – президентську, парламентську та змішану, яка в свою чергу поділяється на президентсько-парламентську та парламентсько-президентську.

- Головними ознаками президентської республіки є юридична відповідальність уряду перед президентом, парламентської – відповідальність уряду перед парламентом, змішаної – подвійна відповідальність уряду і перед президентом, і перед парламентом.

Також однією з основних ознак парламентської республіки є обрання президента парламентом або ж спеціальною парламентською колегією.

Президент у парламентській республіці виконує в основному представницькі функції і реальної влади не має.

- У відповідності з вищевказаними критеріями та ознаками Україна є парламентсько-президентською змішаною республікою.

- Існуюча на сьогодні час в Україні модель правління піддається небезпідставній критиці, в якій головним аргументом є наявність подвійної вертикалі влади – президентської та парламентської.

- Оптимальною для України була б парламентська республіканська модель правління. Але на цей час, враховуючи складну політичну та соціальну ситуацію в державі, достатньо складний механізм внесення конституційних змін, а також неготовність більшої частини правлячої еліти до різкої зміни Конституції в розділі форми правління вважаємо зміну форми правління в Україні неможливою.

Виходячи з цього пропонуємо такі пропозиції:

1. Створити довгостроковий – терміном на 5 років – проект переходу України від змішаної до парламентської республіки, який включав би в себе в тому числі також обов'язкове внесення змін до Конституції України.

2. Державні мас-медіа повинні висвітлювати хід реформи форми правління та роз'яснювати її позитивні сторони.

3. Вважаємо за доцільне провести всенародний референдум щодо зміни форми правління в державі

Список використаних джерел

1. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики. Запоріжжя: Юрид. ін-т, 2005. 540 с.

2. Зазнаєв О. И. Дихотомия versus трихотомия: проблема типології систем правління в політології / науч. ред. М. Х. Фарушкин. URL: <http://www.ksu.ru/infres/poitoogy/zaznaev2.doc>. (дата звернення 16.07.2018).

3. Конституція України: станом на 1 верес. 2017 р. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2017. 76 с.
4. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. Київ: Атіка, 2005. 456 с.
5. Линц Х. Дж. Достоинства парламентаризма. *Пределы власти*. 1994. № 2. С. 49; № 3. С. 58.
6. Лисенков С. Л. Конституція України: матеріали до вивчення. Київ: Алерта, 1997. С. 95.
7. Мяловицька Н. А. Автономія та її роль у державному будівництві (країни Європи): монографія. Київ: Логос, 2009. 504 с.
8. Орзіх М. П. Президентська республіка – різновид республіканської форми правління. *Право України*. 2009. № 10. С. 72–77.
9. Петришин О., Серьогіна С. Змішана республіканська форма державного правління: питання теорії та практики. *Право України*. 2009. № 10. С. 57–60.
10. Протасова В. Є. Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 222 с.
11. Сорокин В. В. Общее учение о государстве и праве переходного периода : монография. Москва: Юрлитинформ, 2010. 424 с.
12. Тацій В. Я. Методологія конституційної реформи. *Урядовий кур'єр*. 2003. № 66.
13. Цвік М. В., Ткаченко В. Д., Петришин О. В. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Харків: Право, 2002. 432 с.
14. Semi-Presidentialism in Europe. Ed. by R.Elgie. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 7.

References

1. Bostan, S. K. (2005), *Form of modern state governing: problems of history, theory and practice*, Law Institute, Zaporizhzhia. P. 540.
2. Zaznaev, O. I., *Dichotomy versus trichotomy: the problem of systems typology of governing in political science*, available at: <http://www.ksu.ru/infres/poiitoogy/zaznaev2.doc>.
3. Ukraine (2017), *The Constitution of Ukraine: Current legislation with amendments and additions*. (OFFICIAL TEXT), Laws of Ukraine, Kyiv. P. 76.
4. Kotiuk, V. O. (2005), *General State and Law Theory*, Atika, Kyiv. P. 456.
5. Lints, Kh. Dzh. (1994), "The advantages of parliamentarism", *The limits of power*, No. 2, pp. 49; No. 3, pp. 58.

6. Lysenkov, S. L. (1997), *The Constitution of Ukraine: materials for studying*, Kyiv. P. 95.
7. Mialovytska, N. A. (2009), *Autonomy and its role in state building (European countries): monograph*, Lohos, Kyiv. P. 504.
8. Orzikh, M. (2009), "Presidential republic as a kind of republican form of government", *Law of Ukraine*, No.10, pp. 72–77.
9. Petryshyn, O. and Serohina, S. (2009), "Mixed republican form of state government: issues of theory and practice", *Law of Ukraine*, No. 10, pp. 57–60.
10. Protasova, V. Ye. (2007), *Parliamentary-presidential republic: essence, peculiarities, varieties*, Ph.D. in Law Thesis, Kharkiv, Ukraine. P. 222.
11. Sorokin, V. V. (2010), *General study about state and law of transitional period*, Moscow. P. 424.
12. Tatsii, V. Ya. (2003), "Methodology of Constitutional Reform", *Governmental Courier*, No. 66.
13. Tsvik, M. V., Tkachenko, V. D. and Petrysha, O. V. (2002), *General State and Law Theory*, Pravo, Kharkiv. P. 432.
14. *Semi-Presidentialism in Europe* (1999), Elgie, R. Oxford University Press. p. 7.

Oliylyk V. S.

REPUBLIC FORM OF GOVERNING: ITS PECULIARITIES IN UKRAINE

The main feature of the public that distinguishes it from the monarchy is that its bodies of the public power are elected by people for a definite term.

Legal features of the republic are:

- a. restriction of the state power of the highest bodies by a term defined in the constitutional laws;*
- b. electivity and periodic change of the highest body of the legislative power and head of the state (president);*
- c. liability of head of the state;*
- d. supremacy of acts adopted by the highest legislative body of the country.*

As to the modern forms of governing and the variety of the republic forms of governing, the major criterion is interrelations between the parliament, head of the state and the government.

The classic doctrine of the constitutional law, that we give preference to, classifies the republic form of governing into the president, parliament and mixed (parliament and president, president and parliament) model.

The Constitution of Ukraine of 1996 approved the mixed model of the republic. The Constitution of Ukraine defines the President as head of the state. The model of distribution of powers in the state power triangle «parliament – government –

President» that exists in Ukraine corresponds to the principles of the Parliament and president republic.

Critics of the modern Ukrainian parliament and president form of governing state that nowadays there is dualism of the president and parliament power in Ukraine. Before the president elections in the country the political and social tension increases by many times. Those who support the parliament form of governing in Ukraine believe that expenses of financial, economic and political resources on maintaining the president vertical and president election company will decrease when the country changes its model of governing and accordingly one of the factors of the next social and political opposition will be liquidated. The elections to the parliament will be the first priority for the country and after them the further fate of the country will be determined by the parliamentary majority who will form the government.

But the parliament form of governing as well as all others has a number of drawbacks. They are unstable coalitions in the parliament systems, frequent changes of the governments, unstable political system as a whole, lack of pragmatism. It's not also clear if any transition to a new form of governing is possible at present time.

The following recommendations can be made:

- to work out a long-term project (for a term of 5 years) of the transition from a mixed republic to a parliament republic in Ukraine.*
- state mass media should describe the process of the governing reform and explain its positive sides.*
- it's necessary to hold the national referendum on the change of the form of governing in the state.*

Key words: *republic, monarchy, president republic, mixed republic, parliament republic, president, government, parliament.*